

**SOCIJALNA UKLJUČENOST MARGINALIZOVANIH GRUPE KROZ PRIZMU
VASPITNO-OBRAZOVNOG SISTEMA***MA Marija Tomić**Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci*

Apstrakt: U radu se polazi od stanovišta da socijalna uključenost marginalizovanih grupa počinje od vaspitno-obrazovnih institucija. S obzirom da je pravo na obrazovanje, jedno od osnovnih prava svakog pojedinca, analiziran je odnos obrazovnog sistema prema grupama sa margine društva. Teorijska polazišta su utemeljena na nekoliko različitih aspekata marginalizacije, kao i primjera iz prakse koji najbolje opisuju trenutnu društvenu situaciju. Osnovna pretpostavka za eliminisanje bilo koje vrste diskriminacije jesu različiti programi u okviru predškolskih i osnovnoškolskih institucija, kao i primjeri pedagoško-savjetodavnog rada. Rad se velikim dijelom bavi i fenomenom inkulzije kao sigurnog putaza podsticanje socijalne uključenosti. Nacionalne manjine, Romi, učenici prestupnici, invalidi, učenici iz siromašnih porodica i druge marginalizovane grupe, prve nepravde i diskriminaciju najčešće dožive već u školskom uzrastu. Upravo zato je tema ovog rada koncentrisana na školu, kao instituciju koja može da bude put pružanja istih prilika svima. Jednaka prava i mogućnosti za svakog učenika, treba da budu imperativ savremenog društva, a samim tim i primarni cilj vaspitno-obrazovne prakse. Iako je realnost puna negativnih primjera, upravo takva svakodnevnica može da bude motiv za napredak i neophodne promjene. Koliko škola može da utiče na uključivanje svakog pojedinca u društveni život? Kolika je odgovornost svakog pojedinca u vaspitno-obrazovnom sistemu? Stigmatizacija pojedinih društvenih skupina, ne može da bude nerješiv problem ukoliko mu pristupimo adekvatno sa svih pedagoških aspekata. Zaključuje se da ključ društvenog progresa, ležu upravo u velikom potencijalu obrazovnog sistema. Prilike za uključivanje u društvo ne nastaju samo kao posljedica političkog djelovanja nego prvenstveno kroz sistem vaspitanja i obrazovanja. Vaspitan pojedinca nije samo prilika za njegovu individualnu uključenost u društvene tokove, nego i spremnost da prihvati individue koje nisu u skladu sa uobičajnim sistemima vrijednosti.

Ključne riječi: marginalizovane grupe, vaspitno- obrazovne institucije, inkluzija

Uvod

Pored toga što pitanje socijalne uključenosti i marginalizovanih grupa zauzima važno mjesto u izučavanju mnogih društvenih nauka, pomenuti fenomen je neophodno sagledati i iz ugla pedagogije i vaspitno obrazovnih institucija. Koliko predškolske ustanove i škole utiču na suzbijanje različitih vrsta diskriminacije i kolika je njihova odgovornost? Šta prosvetni radnici mogu da urade po pitanju izolacije pojedinih učenika i na koji način postići socijalnu uključenost svih, bez obzira na razlike? Ova i slična pitanja je potrebno detaljno analizirati, na osnovu nekoliko parametara i svjetskih programa inkluzije. Na samom početku osvrnućemo se na različite definicije socijalne uključenosti kao i primjere marginalizacije u praksi. Pored toga rad predstavlja i programe za podsticanje socijalne uključenosti, kao primjere koje bi trebali da uvedemo i u vaspitnu praksu u institucijama Bosne i Hercegovine.

Analiza ove teme nije samo pitanje trenutnog pedagoškog trenda, nego istinski problem kojem se potrebno posvetiti kako sa teorijskog stanovišta tako i u davanju praktičnih savjeta. Identifikacija i jasno određene svih prepreka u školskom sistemu je prvi korak ka prevazilaženju ovog problema. S obzirom da je pravo na obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava, nije potrebno posebno objašnjavati važnost ove teme. Pravo na obrazovanje svih nije samo pitanje formalne zakonske

regulative, nego stvaranja reanih uslova za institucionalno vaspitanje i obrazovanje sve djece, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili religioznu pripadnost kao i materijalni status ili porijeklo. Neophodno je stvoriti takve uslove u kojima će se djeca osjećati kao dio društvene zajednice, kao i priliku za saradnju i interakciju sa svim vršnjacima. Iako je zakonski definisano da je osnovnoškolsko obrazovanje ne samo dopušteno nego i obavezno za sve, ipak postoje određene manjinske zajednice čija djeca ne pohađaju osnovnu školu. Veliki procenat nepismenog stanovništva je još jedan dokaz da se pravilnici i zakoni u praksi ne sprovode dosljedno, te da je neophodna reforma postojećih i uvođenje novih programa socijalne uključenosti. Cilj rada je analiza i identifikacija svih problema prakse i davanje konkretnih uputa za unapređenje budućih nastavnih procesa.

Dostupnost obrazovanja za marginalizovane grupe

Na samom početku neophodno je jasno precizirati pojam socijalne uključenosti, kao pristupa koji podrazumijeva nekoliko bitnih segmenata participacije pojedinca u društvenu zajednicu. Da bismo bolje objasnili pomenuti pojam, fokusiraćemo se prvenstveno na analizu sintagme socijalne isključenosti. Pod socijalnim isključivanjem se podrazumijeva da se pojedine grupe ili pojedinci nalaze na marginama društva kada govorimo o procesu participacije na tržištu rada ili socijalne i zdravstvene zaštite (Teague i Wilson, 1995). Ova vrsta isključivanja često podrazumijeva potpuno osporavanje učestvovanja u društvenom životu kao i prava na obrazovanje. Socijalni status pojedinca zavisi od društvenog konstruisanja rase, etičke ili polne pripadnosti (Milutinović, 2011). Drugim riječima rečeno, vaspitno obrazovne institucije snose odgovornost sprovođenja društvenih vrijednosti. U kojoj mjeri i na koji način će se reflektovati društveni odnosi u obrazovnom sistemu, zavisi kako od nastavnog kadra tako i od planova i programa nastavnog procesa.

S obzirom da postoje različiti uzroci eliminacije pojedinaca, u nastavku će biti navedeni različiti primjeri marginalizacije. Ukoliko se fokusiramo na primjer Bosne i Hercegovine, jasno je da ekonomska situacija vrlo često dovodi ljude na marginu društva. Loši finansijski uslovi, nezaposlenost, samohrani roditelji, beskućnici i slične kategorije su najčešće predmet zanemarivanja i potpune društvene alijenacije. Važno je napomenuti da siromaštvo direktno utiče i na mogućnost obrazovanja kao osnovno ljudsko pravo i glavnu temu naše analize. Pravo na obrazovanje ne smije da bude luksuz niti privilegija bogatih, te samim tim mora da bude dostupno svima. Eliminisanje prava pojedinaca, nije samo pitanje obrazovnih mogućnosti nego isključenja iz svih društvenih tokova. Na osnovu navedenih objašnjenja, jasno je da socijalna uključenost podrazumijeva društvo solidarnosti i mehanizama socijalne zaštite u cilju obezbjeđivanja dostojanstvenog života za sve (Holenstein i sar., 2006). Da bi se ostvarila vizija ravnopravnog društva, prosperitetnog za sve njegove članove, neophodno je da sa stanovišta pedagogije analiziramo trenutnu situaciju po pitanju obrazovanja i marginalizovanih grupa. S obzirom da problem marginalizacije nastaje već u prvnim danima predškolske ustanove, potrebno je osvrnuti se i na mehanizme prevazilaženja ovog problema već na ranom uzrastu.

Prema mišljenju pojedinih autora problem socijalnog isključivanja u Bosni i Hercegovini leži u tranziciji društveno političkog sistema, poremaćaja kao posljedice rata, povećanja siromaštva kao i tradicionalnih predrasuda (Holenstein i sar., 2006). Drugačije rečeno, društveno uređene je to koje direktno utiče na status pojedinca u društvu, a samim tim i na marginalizovanje pojedinih grupa ili individua. Sve ovo je važno, jer je vaspitno obrazovni proces put koji može pozitivno da utiče na sprovođenje inkluzivne politike i eliminisanje bilo koje vrste diskriminacije. Odnos nastavnika i učenika je najbolji za prepispitivanje društvenih normi kao i mijenjanje i unapređenje trenutne prakse. Iako se društveno uređenje Bosne i Hercegovine definiše kao demokratsko, neophodno je da kroz naredne primjere analiziramo istinitost ove tvrdnje. S obzirom da se demokratičnost nekog društva procjenjuje kroz nivo uključenosti svih njegovih članova u svim segmentima života, jasno je da u praksi to nije sasvim sprovedeno. Ukoliko uzmemo primjer romske populacije, pojedina istraživanja su pokazala da postoji netolerancija stanovništva prema pojedincima ili romskim manjinskim grupama (Fond za humanitarno pravo, 2003). Sistem vaspitanja i obrazovanja je efikasan put ka sprovođenju inkluzije pomenute manjinske zajednice kao i put izgradnje interkulturalnih komeptencija ostalih učenika.

Da bismo u budućnosti stvorili društvo jednakih mogućnosti za sve, neophodno je da sadašnje generacije vaspitavano za prihvatanje svih vrsta različitosti. Kada govorimo o osnovnoškolskom

obrazovanju kao obaveznom za svu djecu, u praksi se ipak susrećemo sa marginalizovanim grupama koje ne pohađaju osnovu školu. Šta je uzrok ove ne tako rijetke pojave? Popis stanovništva iz 2013. navodi da u BiH ima 90.000 nepismenih stanovnika, odnosno 2,82% od čega 77.557 nepismenih žena i 12.237 muškaraca. Agencija sa statistiku dalje navodi da je ipak veći procenat nepismenih u entitetu Republike Srpske, dok je neznatno manje u Federaciji Bosne i Hercegovine. Iako statistički podaci ne otkrivaju uzrok navedenog problema, kroz prizmu obrazovnog sistema je neophodno analizirati moguće razloge za ovakve podatke u praksi. Potrebno je naglasiti da socijalnu isključenost ne možemo poistovjetiti sa siromaštvom. Nizak materijalan status može da bude uzrok isključenosti ali u pravilu nije sinonim. Socijalna isključenost može da se odnosi na isključenost iz mogućnosti obrazovanja, stanovanja, poštovanja itd (Bohnke, 2001). Sve ovo je potrebno imati u vidu pri kreiranju programa za socijalnu integraciju. Posebnu pažnju je potrebno obratiti i na predškolske institucije čija je odgovornost priprema djece za osnovnu školu ali i kasniji život. To podrazumijeva vještine komunikacije, saradnju sa drugima kao i prihvatanje različitosti bilo koje vrste. Manje od jedne četvrtine djece u Bosni i Hercegovini pohađa programe predškolskog obrazovanja što je poražavajući podatak s obzirom na benefite koje predškolske ustanove omogućavaju. Postoji izražena socijalna isključenost romske djece i djece iz ruralnih sredina. Samo 1,5% romske djece pohađa predškolske programe, što je obeshrabrujući podatak za buduće usmjeravanje integracijskih procesa (www.unicef.org/bih/en/reports/bosnia-and-herzegovina-roma-survey).

Uključivo obrazovanje kao primjer eliminisanja diskriminacije

Jedan od slikovitijih primjera za eliminisanje diskriminacije je trogodišnji projekat Evropske agencije za posebne potrebe i uključivo obrazovanje pod nazivom „Uključivo obrazovanje u ranom djetinjstvu“. Osnovna ideja projekta je bila da se prepoznaju i analiziraju osnovna obilježja kvalitetnog uključivog obrazovanja za djecu od tri godine do početka osnovne škole. Glavni doprinos projekta je u samoj identifikaciji ključnih političkih djelovanja kojima se poboljšava kvalitet obrazovanja u ranom djetinjstvu. Evropska komisija (2014) navodi sledeće elemente:

- Pristup kvalitetnom obrazovanju u ranom djetinjstvu za svu djecu
- Kvalitetna radna snaga
- Kvalitetan plani program
- Evaluacija i nadzor
- Upravljanje i osiguranje finansijskih sredstava

Za bolje razumijevanje značaja ovog projekta neophodno je pojedinačno analizirati sve navedene odrednice. Rano obrazovanje za svu djecu je temelj napretka svakog pojedinca u budućem školovanju. Pojava diskriminacije, odbacivanja i vršnjačkog nasilja u pubertetskom periodu nije uzrok nego posljedica propuštenog vaspitnog djelovanja. Pojavu diskriminacije ne možemo rješavati tek onda kada se manifestuje u vaspitno obrazovnim institucijama, nego preventivno uticati čitavim nizom različitih mehanizama predškolskih programa. Ukoliko svakom djetetu pružimo mogućnost pohađanja predškolskih ustanova, manja je mogućnost da će se diskriminacija javiti u kasnijim periodima života. Takođe je neophodno osvrnuti se na kvalitetnu radnu snagu kao elementarni uslov za uspješan vaspitno obrazovni rad. Ukoliko prosvetni kadar ne posjeduje potrebne kompetencije za ovu vrstu posla, ne postoji plan i program koji bi te propuste mogao da nadomjesti. Vaspitač, nastavnik, profesor su ključne figure za uspješno provođenje vaspitno obrazovnog procesa, te bez njih nema ni kvalitetne prakse. Tek kada imamo sposoban prosvetni kadar možemo govoriti o važnosti nastavnog plana i programa. Plan i program treba da bude skica, ideja vodilja i obrazovni cilj svakog ko radi sa djecom, ali nikako jedini usmjerivač obrazovnog procesa. Prema pojedinim mišljenjima, škole mogu da budu javni servisi koji bi obrazovali učenike kao kritičke građane sposobne da misle, preispituju stvarnost i preuzimaju odgovornost za akcije ka demokratskim društvenim promjenama (Giroux, 1988). Improvizacije, poznavanje svakog djeteta i prilagođavanje njihovim individualnim sposobnostima je isključivo odgovornost nastavnika, jer upravo to je ono što se ne može decitno objasniti ni u jednom planu i programu. Pored toga neophodna je konstantna evalucija bilo kog predškolskog programa, s ciljem utvrđivanja eventualnih nedostataka i unapređenja budućeg rada. Ukoliko nekretnički

posmatramo vaspitnu praksu, jasno je da ne možemo očekivati napredak ni vaspitnog procesa ni učenika kao produkta tog procesa. Kao poslednji ali neizostavan faktor navedeno je osiguranje finansijskih sredstava. S obzirom da ništa ne može da se realizuje bez adekvatne finansijske potpore, jasno je da se sredstva moraju obezbediti i za programe socijalne uključenosti. Integracija roma, nacionalnih manjima, socijalno ugroženih, ne zavisi samo od volje nastavnog kadra niti plana i programa. Osnova svega su novčana sredstva za osmišljavanje i realizaciju predškolskih programa.

Cilj Evropske Agencije je osigurati da za sve učenike, bez obzira na njihovu dob, budu osigurane smislene obrazovne mogućnosti visokog kvaliteta uz bok prijatelja i vršnjaka (Evropska agencija, 2015). Iako je navedeni program osmišljen za predškolski uzrast njegova analiza je bila neophodna s obzirom da se uključenost djece u ovom periodu kasnije reflektuje na ostatak školovanja. Na ovaj način sva djeca imaju jednaku vrijednost, podršku i priliku za napredovanje. To omogućava učenje ali i sticanje samopouzdanja, osjećaja pripadnosti kao i saradnje sa vršnjacima i vaspitačima. Ovaj projekat naglašava da je pored pristupnosti sve djece u predškolskim programima neophodno i njihovo aktivno učešće u svakodnevnim aktivnostima. Socijalna uključenost ne podrazumijeva samo fizičko prisustvo djece, nego i njihovu mentalnu aktivnost i samoinicijativne akcije. Kao što je navedeno, ovakav način obrazovanja direktno utiče na eliminisanje bilo koje vrste diskriminacije, te samim tim svakom djetetu omogućava jednaku šansu za napredak. Pored ovog postoji još nekoliko bitnih programa čiji cilj je rješavanje pitanja marginalizacije pojedinih društvenih grupa.

Status romske populacije u obrazovnom sistemu

Najučestaliji primjer marginalizacije društvene grupe je romska populacija i njihov odnos prema vaspitno obrazovnim institucijama. Kao što je prethodno navedeno, iako je osnovnoškolsko obrazovanje zakonom obavezno, i dalje veliki broj roma ne pohađa osnovnu školu. S obzirom da je romska populacija marginalizovana ne samo po pitanju nacionalne pripadnosti nego i po ekonomskoj u kulturnoj dimenziji, jasno je da se ne radi samo o jednom uzroku socijalne isključenosti. Jedan od razloga zašto romi nemaju mogućnost obrazovanja je izuzetno nizak materijalni status. Veliki broj roma nema uslove za kupovinu osnovnih stvari za preživljavanje, te se u tom slučaju ne može ni govoriti o obrazovanju kao životnom prioritetu. To dalje za posljedicu ima lošu konkurentnost na tržištu rada, jer kao neobrazovani pripadnici društva teško mogu da nađu posao. Ova problematika predstavlja začarani krug iz kog teško mogu da izađu mlade generacije roma. Da bismo uspješno riješili ovaj problem, neophodno je angažovanje čitavog društvenog sistema, političkih tokova, vaspitno obrazovnih institucija ali i nevladinih organizacija. Uključenost svih društvenih segmenata je siguran put za rješavanje ovog i sličnih pitanja. U okviru projekta Integracija romske djece u školski sistem Srbije otkriveno je da prema Romima postoji izražena socijalna distanca (Frančesko, Mihić i Kajon, 2005). U istom istraživanju izdvojeni su stereotipi po kojima Rome obično doživljavamo kao vesele, prljave, muzikalne, nesrećne i nevaspitane. Upravo ova slika i preubjeđenje koje imamo o pripadnicima ove manjinske grupe može bitno da utiče na njihov status u društvu, a smim tim i prihvaćenost u školskom okruženju. Ukoliko se ove predrasude razvijaju i kod mlađih generacija, jasno je da budućnost obrazovanja neće mnogo da napreduje kada govorimo o njegovoj dostupnosti za sve. Bez obzira što je zakonom definisano pravo pohađanja osnovne škole, praksu je potrebno mijenjati kroz različite programe i usavršavanja nastavnog kadra ali i obuku roditelja i učenika za interkulturalnost. Jedan od razloga marginalizacije Roma u društvu leži u činjenici da većina Roma nije obrazovana ili ima samo nekoliko razreda osnovne škole. Da bismo poboljšali status ove marginalizovane grupe neophodno je osmisliti mehanizme njihove integracije prvenstveno u obrazovni sistem, a tek onda u sve osale segmente društva. Jedan od bitnijih problema kada govorimo o socijalnog isključenosti je neadekvatna politika i uticaj države na ovu vrstu problema. Isključenost Roma iz društvenih tokova, a samim tim i obrazovanja često se pripisuje njihovom mentalitetu i nedostatku ambicije za školavanje. Romska populacija se često susreće i sa negativnim situacijama odbacivanja, ponižavanja, omalovažavanja i nasilja.

U Bosni i Hercegovini za sada ne postoji državna ustanova za zbrinjavanje osoba koje su doživjele bilo koju vrstu nasilja. Podršku žrtvama porodičnog nasilja, partnerskog ili trgovine ljudima za sada rješavaju samo nevladine organizacije kroz rad sigurne kuće. Pojedini naučnici smatraju da se socijalna isključenost može shvatiti kao neuspjeh u više društvenih sistema (Berghman, 1995). Upravo

ovo je dokaz da škola kao institucija nije jedina odgovorna za socijalnu uključenost, te da je za uspješnu integraciju svih učenika potreban čitav društveni mehanizam.

Uloga vaspitno obrazovnih institucija u suzbijanju diskriminacije

Kao što je prethodno navedeno društvena praksa kao i socijalna isključenost se u velikoj mjeri reflektuje i u školama. Upravo to je siguran put za sprječavanje diskriminacije i postavljanje temelja ka sigurnoj uključenosti sve djece kako u obrazovni sistem tako i u sve društvene tokove. Nastavnici i učenici su ti koji bi trebali da preispituju odnos teorije i prakse kao i da svojim djelovanjem unaprijede nastavni proces na bolje. Cilj škole bi trebao da bude osposobljavanje pojedinca na kritičko mišljenje, analizu i vrednovanje trenutnih društvenih tokova. S tim u vezi, poterbno je usmjeravati i nastavnike i učenike u smjeru samorazvoja i preuzimanja odgovornosti u mijenjaju kompletnog društva. Situacije u školskom okruženju nisu samo pitanje trenutka niti konkretnih aktera tog događaja, nego cijele društvene zajednice i svih članova kao aktivnih individua u promjeni društvenih tokova. Ovo stanovište se temelji na pretpostavci da se demokratičnost jednog društva ogleda upravo u stepenu uključenosti svih njegovih članova u sve etape života te zajednice (Zuković i Milutinović, 2014). Iako zakon o zabrani diskriminacije precizno naglašava postupke zaštite od diskriminacije, jasno je da se njegovo sprovođenje

teže realizuje u praksi. Jedan od načina za prevazilaženje socijalne isključenosti marginalizovanih grupa, je individualni obrazovni plan i uvođenje pedagoških asistenata. Na ovaj način bi direktno uticali na lakšu asimilaciju svih pojedinaca u društvenu sredinu kao i mogućnost napretka u skladu sa individualnim sposobnostima. Ovakvi programi bi bili od pomoći pripadnicima nacionalnih manjima, Romskoj populaciji, učenicima koji dolaze iz drugog govornog područja i svim ostalim pojedincima koji po bilo kojim kriterijumima odstupaju od uobičajnih standarda. Pored programa koji bi bila podrška manjinama, neophodno je realizovati i interkulturalne programe čiji bi cilj bio edukacija svih učenika za prihvatanje različitosti i saradnju sa vršnjacima bez obzira na porijeklo, socijalni status, naciju ili pol.

Još jedan od načina za rješavanje pitanja diskriminacije je pedagoško savjetodavni rad. U zavisnosti od problema koji tretiramo postoje različiti pristupi i metode rada. Individualni savjetodavni rad je pristup koji koristimo kada se radi o kompleksnijem problemu, odnosno kao da je neophodno puno povjerenje sagovornika. Česta situacija kada se koristi individualni razgovor je pitanje odbacivanja nekog učenika, te problem da govori pred grupom i vršnjacima. Za uspješno savjetovanje ovog tipa neophodna je prvenstveno kompetentnost pedagoga ili nastavnika, te motivisanost djeteta i spremnost na saradnju. Sam dolazak kod pedagoga ne znači nužno i spremnost na promjenu stavova i rad na sebi. Uloga prosvetnih radnika i jeste u podsticanju pojedinaca za rješavanje problema ali i njihova potpuna predanost i empatija. Neophodno je i da savjetodavac ubjedi učenika u važnost svakog koraka u savjetodavnom radu kao sigurnom putu ka napretku i socijalnoj uključenosti (Janković, 2004, Schavel & Olah, 2008). Grupni oblik savjetodavnog rada je koristan kada govorimo o zajedničkim problemima nekoliko pojedinaca. Prednost ovog načina rada je u uštedi vremena, resursa i neposrednoj komunikaciji učesnika. Konkretni primjer za primjenu ovog tipa savjetovanja je rada sa učenicima nacionalnih manjina. Ukoliko se u jednoj školi nalazi nekoliko učenika druge nacije, najjednostavniji način rada je u zajedničkom prevazilaženju eventualnih prepreka. Odgovonost škole leži i u činjenici da je sve učenike neophodno poučavati sistemima nenasilne komunikacije, konstruktivnog rješavanja konflikta, promjenu ponašanja i kontrolu vlastitih emocija. Za sve ovo je potreban strpljiv i sistematski rad sa svim učenicima, bez obzira da li se radi o grupi socijalno isključenih ili o uspješno integrisanim pojedincima.

Kao treći faktor uspješne integracije svih učenika u vaspitno obrazovni sistem pored djece i nastavnika dolaze i roditelji. Iako ne provode mnogo vremena u školi uloga roditelja u vaspitno obrazovnom procesu je nezaobilazna. Tako da je neophodno ilustrovati koncept razvijanja kompetencija roditelja (Švec, 2005). Koncept pružanja podrške se ne odnosi samo na ugrožene pojedince nego na rad sa većinskim stanovništvom u cilju prevencije ksenofobije, rasizma i svih vrsta predrasuda. Prevazilaženje ideja diskriminacije nije samo pitanje dobrobiti manjinskih grupa, nego sretnog suživota svih pojedinaca. Situacija u široj društvenoj zajednici se reflektuje i na školsku atmosferu. Međuljudski odnosi u školskoj sredini su samo rezultat svih ostalih uticaja kroz odrastanje djece. Posebna metodologija koja omogućava napredak na svim poljima je indeks za inkluziju (Booth,

Ainscow & Kingston, 2006). Ova metodologija podrazumijeva sveobuhvatnost različitih društvenih segmenata od inkluzivne kulture koja se odnosi na sigurnu i stimulativnu zajednicu, preko inkluzivne politike koja podrazumijeva podržavanje različitosti pa do inkluzivne prakse koja obezbeđuje igru i učenje za svakog pojedinca. Sve ovo je moguće postići i kroz vaspitno obrazovne institucije koje bi trebalo da se pridržavaju upravo indeksa za inkluziju. Uloga obrazovanja u svim društvenim grupama je od značaja za kompletno društvo, a ne samo pojedince. Iako je u prošlosti postajala diskriminacija na osnovu pola kada je obrazovanje u pitanju, dokazano je da školovanjem djevojčica se smanjuje smrtnost novorođenčadi, smrtnost majki, demografska eksplozija, porodično nasilje kao i mnogi drugi benefiti (Kreso, 2017). Glavna odgovornost za uspješno provođenje vaspitno obrazovnih aktivnosti najčešće se pripisuje nastavniku. Samim tim nastavnici moraju da pronađu adekvatne metode i načine prilagođavanja sadašnjim učenicima, te svoju ulogu prenosioca znanja zamjeniti ulogom savjetnika i voditelja (Spalević i sar.,2011). Zadatak nastavnika je da kroz svakodnevne školske situacije podučavaju djecu vještinama neophodnim za život u savremenom društvu. Interkulturalne kompetencije, saradnja, timski rad, socijalizacijske vještine su neophodni kriterijumi za funkcionisanje pojedinca u budućnosti. S obzirom da je Bosna i Hercegovina pravi primjer multietničke teritorije, jasno je da se posebna pažnja treba obratiti na razvijanje interkulturalnih kompetencija već na ranom uzrastu.

Učenici sa preprekama u učenju i učešću u vaspitno obrazovnim institucijama

Jedno od čestih pitanja kojima bi se trebala baviti pedagoška nauka je pitanje uključenosti osoba sa invaliditetom u obrazovnim sistem. Ovo se ne odnosi samo na probleme fizičkog invaliditeta nego i na pitanja mentalnih prepreka i drugih urođenih ili stečenih distraktora. Učenici sa invaliditetom su posebna kategorija marginalizovanih grupa, koji se susreću sa različitim vrstama socijalne isključenosti. Jedan od razloga zašto je situacija u praksi takva je i to što većina škola nije spremna po pitanju infrastrukture i prevoza učenika. Škola kao institucija nije dovoljno moćna da se izbriše sa svim preprekama koje nosi pitanje socijalne isključenosti. Uloga politike, države, nevaldinih organizacija, roditelja i svih drugih učesnika vaspitno obrazovnog procesa je neizostavna karika u rješavanju ovog problema. Identifikovano je više uzroka za napuštanje ili potpuno odlaganje obrazovanja, među kojima su nedostatak motivacije, roditeljske podrške, potreba za poslom i nedostatak prevoza (Kreso, 2017). Iako naizgled ovi razlozi djeluju banalno, za učenike marginalizovanih grupa je dovoljan razlog za napuštanje školovanja.

Nezadovoljstvo trenutnim stanjem u praksi vaspitno obrazovnog sistema nalazimo u neusklađenim planovima i programima, nedostatku didaktičke opreme, kao i nedovoljno obučeni kadar za rad sa ovom grupom učenika . Jasno je da pitanje napretka prakse ne zavisi samo od jednog čionioca nego od niza učesnika vaspitno obrazovnog procesa ali i kreatora političke i društvene situacije. Ukoliko se osvrnemo na pitanje nedostatka didaktičkih sredstava, jasno je da rješenje ovog problema leži u boljoj finansijskog podršci obrazovnog sektora. Bez obzira na sve veći napredak društvenih nauka, položaj ovakvih grupa je i dalje na marginama društva. I pored sve većeg broja istraživanja na temu školske inkluzije, ravnopravnosti, interkulturalnosti i dalje je status učenika sa preprekama nerješeno ili samo djelimično rješeno pitanje. Kao način rješavanja diskriminacije najčešće se pominju inkluzivne škole kao mjesta gdje svako pripada, podržava i biva podržan od strane svojih vršnjaka i drugih članova školske zajednice (Stainback & Stainback, 1990). Kao što vidimo inkluzivno obrazovanje podrazumijeva uključivanje svih učenika u redovne razrede ne uzimajući u obzir porijeklo, poteškoću, rasu, ekonomske ili druge uslove. Problem nastaje onog trenutka kada se samo fizičko prisustvo djece sa poteškoćama smatra dovoljnim uspjehom i ispunjenjem inkluzivnog cilja. Smisao rješavanja marginalizacije ne leži samo u miješanju marginalizovanih grupa u redovne razrede nego u njihovoj aktivnoj participaciji i mogućnosti stvarnog napretka. U izjavi iz Salamanke i Okvira za akciju u kojoj se donosi odluka o uključivanju sve djece u obrazovni sistem jasno se pominje i pravo djeteta na nediskriminaciju, pravo da živi sa svojim roditeljima ali i pravo na obrazovanje. Najbitnije tačke izjave važne za buduće usmjerenje vaspitno obrazovne prakse su:

- svako dijete ima pravo na obrazovanje i mora mu se pružiti prilika za to
- svako dijete ima unikatne sposobnosti i potrebe za učenjem
- obrazovni programi bi trebali da vode računa o različitosti svakog učenika

- oni sa posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim školama koje bi izašle u susret njihovim potrebama
- redovne škole ali sa inkluzivnom orijentacijom su rješenje za suzbijanje diskriminacije, izgradnje inkluzivnog društva i zajednice za svakog pojedinca (UNESCO, 1944).

Posebnu pažnju je potrebno obratiti na planove i programe u inkluzivnim razredima. Ukoliko djeci sa smetnjama omogućimo da prisustvuju redovnoj nastavi ali zanemarimo individualne sposobnosti i značaj kurikuluma, nećemo postići adekvatne obrazovne efekte. Zato je važno koristiti se različitim inovativnim modelima nastave poput nastave različitih nivoa složenosti, nastavnih listića ili programirane nastave. Kroz ovaj vid obrazovanja moguće je da svako dijete postigne individualni maksimum u zavisnosti od motivacije, interesovanja i ličnih sposobnosti. Za organizaciju ovih i sličnih vidova nastave veoma je važna posvećenost i stručnost učitelja i nastavnika. Način izvođenja i realizacije nastavnog časa pored dobre pripreme podrazumijeva i kreativnog i posevećenog nastavnika, čija je odgovornost ne samo puko držanje predavanja nego i podsticanje i usmjeravanje učenika. Pored postizanja obrazovnih efekata, bitno je naglasiti i socijalizacijsku ulogu škole kao faktora samoaktualizacije i integracije pojedinca u širu društvenu zajednicu. Na osnovu toga pojedini autori i navode da biti punopravan član razreda znači raditi iste lekcije kao i drugi učenici, ali i nedostajati im kada niste tamo. Pored toga imati prijatelje koji će provoditi neko vrijeme sa vama i poslije škole (Hall, 1996). Upravo ta socijalizacija i potreba za pripadanjem je nešto što manjka u vaspitno obrazovnoj praksi. Marginalizovane grupe imaju mogućnost participacije u školski sistem ali bez istinskog prihvatanja okoline nema adekvatnog uspjeha. Sve to nije odgovornost samo prosvetnih radnika, niti škole kao institucije, nego šire društvene zajednice koja od rođenja djeteta treba da gradi atmosferu prihvatanja različitosti i eliminisanja diskriminacije. Biti dio marginalizovane grupe u savremenom društvu ne bi trebalo da bude prepreka za lični napredak i usavršavanje. Sva prethodno navedena teorijska polazišta treba da budu ideja vodilja za usmjeravanje prakse. Ukoliko zamišljene modele nastave i inovativne planove i programe ne sprovodimo dosljedno u učionici, teorijska promišljanja gube svoj smisao.

Zaključak

Iako je pravo na obrazovanje jedno od osnovnih ljudskih prava jasno je da pojedine marginalizovane grupe usljed socijalne isključenosti nemaju mogućnost obrazovanja. Pored svih identifikovanih uzroka diskriminacije pojedinaca, jasno je da ključ napretka leži upravo u vaspitno obrazovnim institucijama. Rad je predstavio i konkretne prijedloge za unapređenje vaspitno obrazovne prakse. Pored rada sa osjetljivim grupama neophodni su programi koji će obuhvatiti i sve ostale učenike, kako bi bili spremni da prihvate različitosti. Socijalna uključenost je pitanje kojim se potrebno baviti već od predškolskog uzrasta, u cilju postavljanja adekvatnih vaspitnih temelja za kasnije prihvatanje različitosti. Pravo na obrazovanje nije samo klauzula definisana zakonom, nego niz pitanja čije odgovore treba da imamo u praksi. Teorijske postavke jesu neophodne ali ne i jedini način za sprovođenje ideje obrazovanja za sve. Pored precizno identifikovanih problema, rad je dao i prijedloge za rješavanje spornih pitanja. Navedene inovativne koncepcije i modeli nastave mogu da budu podsticaj za učitelje i vaspitače da svakodnevi rad usmjere prema nekim novim sistemima obrazovanja. Jasno je da je prosvetne radnike neophodno motivisati i da samostalno promišljanju i kreiraju inovativne načine organizacije vaspitno obrazovnih situacija. Socijalna uključenost nije samo pitanje trenda, nego suštinski problem koji je izazov 21 vijeka. Na svim učesnicima vaspitno obrazovnog rada je odgovornost da se diskriminacija u potpunosti eliminiše, te da se svakom djetetu omogući jednako pravo na obrazovanje i individualan napredak. To nije pitanje politike jedne države, kulture niti tradicije, nego neophodnost i moralna obaveza svakog savremenog društva. Promjene počinju od individue, grupe, društva, zajednice te nisu samo stvar običnih propisa niti zakona.

Literatura

- Agencija za statistiku BiH (2016). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, Rezultati popisa*, Agencija za statistiku BiH.
- Berghman, J. (1995). Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework. In Room, Graham (ed.) *Beyond the Threshold*. Bristol: Policy Press.
- Bohnke, P. (2001). Nothing left to lose?: Poverty and social exclusion in comparison: *Empirical evidence on Germany*. Berlin: Social Science Research Centre
- Booth, T., Ainscow, M. & Kingston, D. (2006). *Index for Inclusion: developing play, learning and participation in early years and childcare*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education.
- Europska agencija za posebne potrebe i uključivo obrazovanje, 2015. Stajalište Agencije o sustavima uključivog obrazovanja. Odense, Danska. www.european-agency.org/publications/brochures-and-fly
- Europska komisija, (2014). Prijedlog ključnih načela za okvir za kvalitetu predškolskog obrazovanja i skrbi. Izvješće Radne skupine za predškolsko obrazovanje i skrb pod okriljem Europske komisije. https://www.european-agency.org/sites/default/files/iece-summary-hr_0.pdf
- Fond za humanitarno pravo (2003). Romi u Srbiji. Beograd: Press now.
- Frančesko, M., Mihić, V., i Kajon, J. (2005). Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola. *Psihologija*, 39(2), 167-182.
- Giroux, H. A. (1988). *Schooling and the Struggle for Public Life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Holenstein, R., Papić, Ž., Abdelbasit, A., Kulenović, Z., Rebac, J. i Trbić Dž. (2006). *Socijalna uključenost*. Švicarska agencija za razvoj i saradnju.
- Hall, J. (1996). *Integration, inclusion, - What Does It All Mean? Whose Choice? Contentious Issues for Those Working with People with Learning Difficulties*. London: David Fulton.
- Izjava iz Salamanke i Okvir za akciju o uključivanju sve djece u obrazovni sistem, 1994. (http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF);
- Kreso, A. (2017). Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina između najviše stope nepismenosti i najnižeg nivoa obrazovanosti. <https://publications.anubih.ba/bitstream/handle/123456789/54/Demografske%20i%20etnicke%20promjene%20za%20stampanje7.pdf?sequence=8&isAllowed=y>
- Milutinović, J. (2011). Alternative u teoriji i praksi savremenog obrazovanja: put ka kvalitetnom obrazovanju. Novi Sad: Savez pedagoških Specijalna edukacija i rehabilitacija (Beograd), Vol. 13, br. 4. 415-431, 2014. 430 društava Vojvodine; Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.
- Stainback, W. & Stainback, S. (Eds.). (1990). *Support Networks for Inclusive Schooling: Interdependent Integrated Education*. Baltimore: Brookes Publishing.
- Spalević, T., Panić, S., Pavlović, M., Petrović, M. (2011). Virtuelni svet kao novi trend na polju eučenja. U Zborniku: Infoteh-Jahorina. Vol.10.str.761- 765. Istočno Sarajevo: Elektrotehnički fakultet.
- Schavel, M., & Oláh, M. (2008). *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv.Alžbety
- Švec, S. (2005). Učiti kako biti (postojati) i kako uspeti. *Pedagoška stvarnost*, 51(7-8), 632-653.
- Teague, P. i Wilson, R. (1995). Towards an inclusive society. *Social Exclusion, Social Inclusion*. Section 6. 79-82. Belfast: Democratic dialogue no. 2.
- UNESCO (1994). *The Salamanca Statement and Framework on Special Needs Education*. Paris: UNESCO

Zuković, S. i Milutinović, J. (2014). Podrška socijalno marginalizovanim grupama kroz pedagoško-savetodavni rad: primer romske populacije; *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. Vol. 13, br.4. 415-431. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

SOCIAL INCLUSION OF MARGINALIZED GROUPS THROUGH THE PRISM OF THE EDUCATION SYSTEM

MA Marija Tomić
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka

Abstract: *The paper starts from the point of view, that the social inclusion of marginalized groups begins with educational institutions. Considering that the right to education, is one of the basic rights of every individual, the relationship of the education system towards marginalized groups was analyzed. Theoretical starting points, are based on several different aspects of marginalization, as well as examples from practice that best describe the current social situation. The basic premise for eliminating any kind of discrimination is various programs within preschool and primary school institutions, as well as examples of pedagogical advisory work. The paper is largely concerned with the phenomenon of inclusion, as a safe way to encourage social inclusion. National minorities, Roma minorities, delinquent students, the disabled, students from poor families and other marginalized groups often experience the first injustices and discrimination already at school age. This is precisely why the topic of this work is focused on the school, as an institution that can be a way to provide the same opportunities to everyone. Equal rights and opportunities for every student should be an imperative of modern society, and therefore the primary goal of educational practice. Even though reality is full of negative examples, it can be a motive for progress and necessary changes. How much influence schools have in inclusion of each individual in social life? How much is the responsibility of each individual in the educational system? The stigmatization of certain social groups cannot be an unsolvable problem, if we approach it adequately from all pedagogical aspects. It is concluded, that the key of social progress lies precisely in the great potential of the educational system. Opportunities for inclusion in society do not arise only as a result of political activity, but primarily through the education system. Educating an individual is not only an opportunity for his individual involvement in social flows, but also a willingness to accept an individual who does not conform to the usual value systems.*

Key words: *marginalized groups, educational institutions, inclusion.*